

Anna Zakościelna

Materiały krzemienne tzw. kultur południowych z Lubelszczyzny

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Humaniora 3536,
1-23

1980/1981

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Anna ZAKOŚCIELNA

Materiały krzemienne tzw. kultur południowych z Lubelszczyzny

Кременные материалы так называемых южных культур, найденные на территории Люблинщины

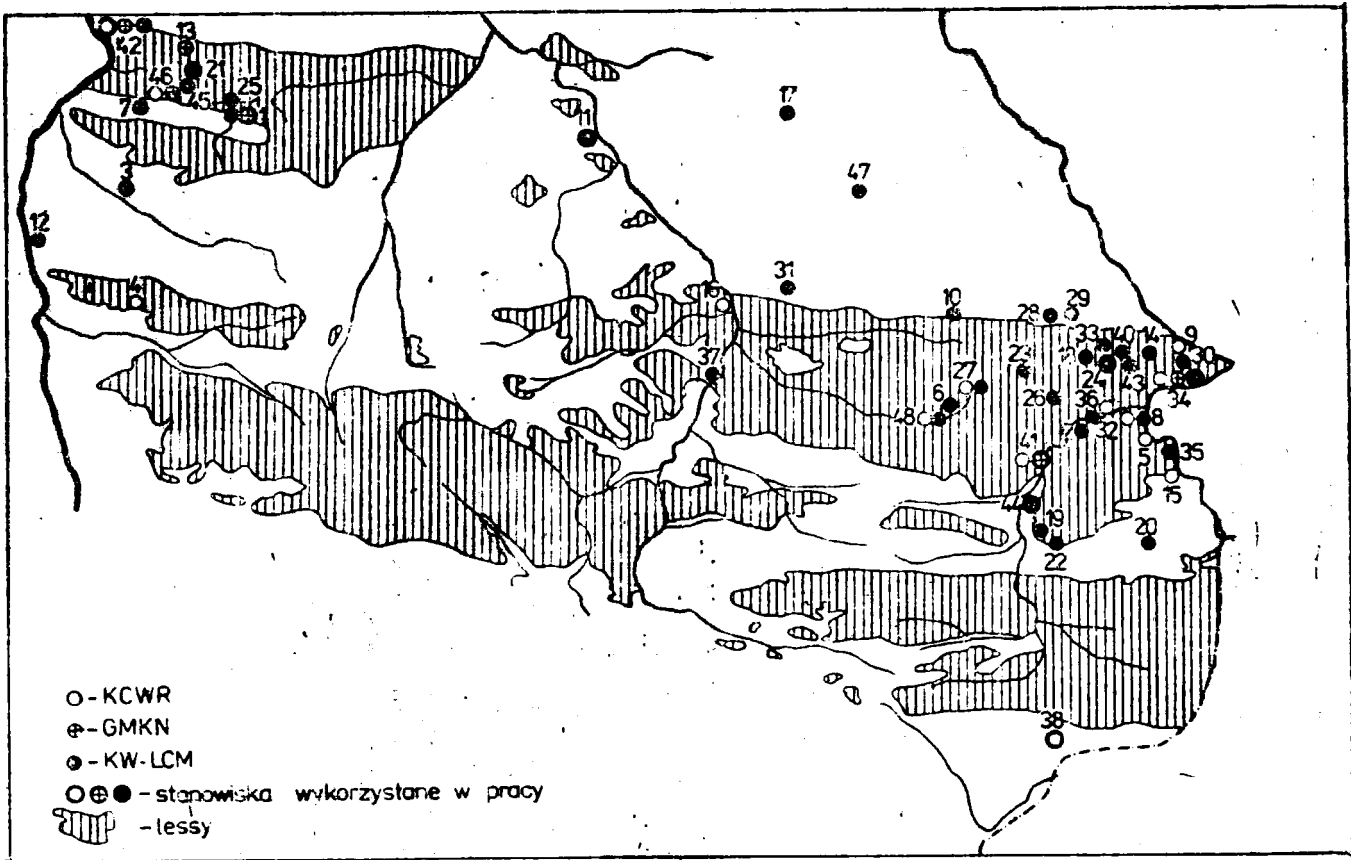
Flint Materials from the So-called Southern Cultures in the Lublin Region

W pracy tej przedstawiono wyniki badań neolitycznych materiałów krzemianych kilku stanowisk tzw. kultur południowych z Lubelszczyzny. Celem jej jest przynajmniej częściowe wypełnienie luki istniejącej na skutek braku opracowań krzemieniarstwa na tym terenie. Z uwagi na niedostateczną dokumentację zabytków krzemianych, w pracy uwzględniono jedynie materiały, do których udało się bezpośrednio dotrzeć. Z przyczyn niezależnych nie wykorzystano materiałów znajdujących się w posiadaniu PMA w Warszawie.

Niemal wszystkie stanowiska, z których pochodzą uwzględnione tu materiały krzemienne, leżą w obrębie lessów lubelskich (ryc. 1), gdzie w najdogodniejszych warunkach koncentrowało się neolityczne osadnictwo. Największe serie narzędzi pochodzą z terenu województwa zamojskiego: Tarnoszyn, osada KCWR¹, Werbkowice, osada GMKN. Dla KW-LCM reprezentatywne dla badań materiałów krzemianych są: osada we Wronowicach-Paprzycy i cmentarzysko w Strzyżowie. Opracowanie materiałów krzemianych z tych stanowisk pozwoliło na dokonanie próby charakterystyki krzemieniarstwa tzw. kultur południowych i zaproponowanie listy typów narzędzi tych kultur.

Z uwagi na oszczędność miejsca zrezygnowano z opisowego przedsta-

¹ Zastosowano następujące skróty nazw kultur archeologicznych: KCWR — kultura ceramiki wstęgowej rytej; GMKN — grupa malicka kultury nadcisańskiej; KW-LCM — kultura wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej; KPL — kultura pucharów lejkowatych.

wienia analizowanych materiałów krzemiennych, zestawiając je w tabeli i obficie ilustrując tablicami rysunkowymi. W odniesieniu do półsurowca odlupkowego i wiórowego przyjęto jednolitą skalę wielkości za H. Więckowską².

SUROWCE

Badając frekwencję surowców na stanowiskach lubelskich kultur pochodzenia południowego, zauważamy generalną prawidłowość polegającą na maksymalnym wykorzystywaniu tych gatunków krzemienia, których złoża znajdują się najbliżej. I tak na stanowiskach położonych we wschodniej części Lubelszczyzny (Tarnoszyn, Werbkowice, Wronowice-Paprzyca), Strzyżów, Moniatycze Kolonia) przeważa bezwzględnie surowiec wołyński (do 80%), przy minimalnym udziale krzemienia narzutowego, czekoladowego i świeciechowskiego. Odwrotna sytuacja panuje na stanowiskach zachodniej Lubelszczyzny (Włostowice, Antopol), gdzie z kolei przeważa krzemień czekoladowy (do 50%), przy mniej więcej równym udziale pozostałych surowców (tab. 1). Nie uwzględniono tu inwentarzy z Jaszczowa i Łopatek, gdyż ze względu na krótkie serie wyrobów są one mało przydatne do analizy surowcowej.

Ryc. 1. Mapa stanowisk kultur południowych na Lubelszczyźnie — 1) Antopol, woj. lubelskie, 2) Brodzica, woj. zamojskie, 3) Chodlik, woj. lubelskie, 4) Chruślanki Małe, woj. lubelskie, 5) Czumów, woj. zamojskie, 6) Grabowiec, woj. zamojskie, 7) Góry Rzeczyckie, woj. lubelskie, 8) Gródek Nadbużny, woj. zamojskie, 9) Horodło, woj. zamojskie, 10) Huta, woj. chełmskie, 11) Jaszczów, woj. lubelskie, 12) Kamień, woj. lubelskie, 13) Klementowice, woj. lubelskie, 14) Kopyłów, woj. zamojskie, 15) Kosmów, woj. zamojskie, 16) Krasnystaw, woj. chełmskie, 17) Kulik, woj. chełmskie, 18) Kułakowice, woj. zamojskie, 19) Lipowiec, woj. zamojskie, 20) Łasków, woj. zamojskie, 21) Łopatki, woj. lubelskie, 22) Małożów, woj. zamojskie, 23) Miedniki, woj. zamojskie, 24) Moniatycze Kolonia, woj. zamojskie, 25) Nałęczów, woj. lubelskie, 26) Nieledew, woj. zamojskie, 27) Ornatowice, woj. zamojskie, 28) Putnowice Kolonia, woj. chełmskie, 29) Raciborowice, woj. chełmskie, 30) Rogalin, woj. zamojskie, 31) Siennica Różana, woj. chełmskie, 32) Sławiecin, woj. zamojskie, 33) Stefankowice, woj. zamojskie, 34) Strzyżów, woj. zamojskie, 35) Ślipcze, woj. zamojskie, 36) Świerszczów, woj. zamojskie, 37) Tarnogóra-Izbica, woj. zamojskie, 38) Turkułówka, woj. zamojskie, 39) Werbkowice, woj. zamojskie, 40) Włostowice, woj. lubelskie, 41) Wołajewice, woj. zamojskie, 42) Wronowice-Paprzyca, woj. zamojskie, 43) Zarzeka, woj. lubelskie, 44) Zgórzyńskie, woj. lubelskie, 45) Żułtańce, woj. zamojskie, 46) Żuków, woj. zamojskie, 47) Tarzymiechy, woj. zamojskie, 48) Tyszowce, woj. zamojskie

The map of the sites of LPC, Malice Group and V—LC in Loess Upland

² H. Więckowska: *Materiały krzemienne kultury ceramiki malowanej i kultury trzcinieckiej w Opatowie* [w:] *Z polskich badań nad epoką kamienia*, Wrocław 1971, s. 107.

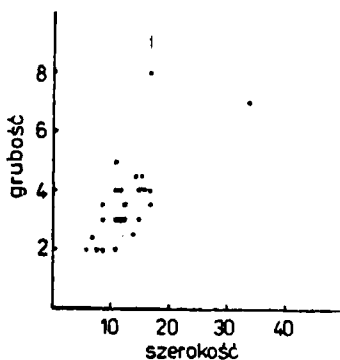

DIAGRAM I

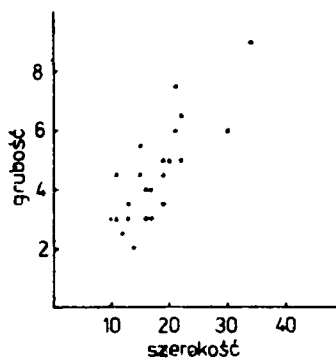

DIAGRAM II

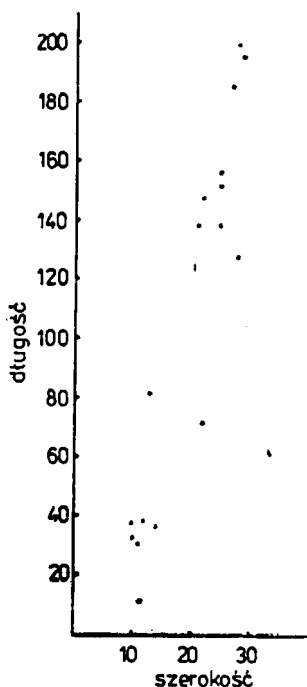

DIAGRAM III

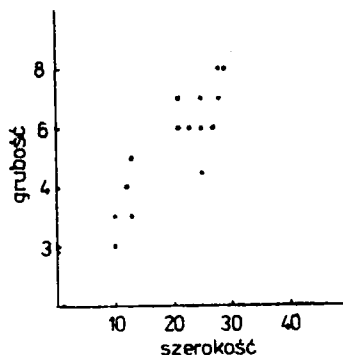

DIAGRAM IV

Ryc. 2. Stosunek cech metrycznych półsurowca wiórowego; diag. I — stosunek szerokości do grubości wiórów kultury ceramiki wstęgowej rytej z Tarnoszyna i Włostowic; diag. II — stosunek szerokości do grubości wiórów grupy malickiej z Werbkowic; diag. III — stosunek długości do szerokości wiórów ze stanowisk kultury lubelsko-wołyńskiej ceramiki malowanej; diag. IV — stosunek szerokości do grubości wiórów kultury lubelsko-wołyńskiej ceramiki malowanej

Measured attributes of blade material; diag. I — width-thickness blades of LPC from Tarnoszyn and Włostowice; diag. II — width-thickness blades of Malice Group from Werbkowice; diag. III — length-width of entire blades from V—LC sites; diag. IV — width-thickness blades V—LC sites

Tab. 1. Udział poszczególnych surowców na lubelskich stanowiskach tzw. kultur południowych
Occurrence of raw materials from the sites, of LPC, Malice Group and V-LC in Lublin Loess Upland

Surowiec	Tarnoszyn		Włostowice		Werbkowice		Antopol		Łopátki		Wronowice— Paprzyca		Strzyżów 1A	Strzyżów 2A	Moniaty- cze Kolonia	Jaszczów
	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%				
Wołyński	119	87,50	8	15,32	122	79,22	14	18,42	5	83,33	65	75,58	8	11	3	4
Czekoladowy	3	2,21	25	40,08	6	3,89	30	39,47			20	23,26				
Swieciechow- ski	1	0,73	7	13,46	4	2,60	9	1,84								
Narzutowy	10	7,35	6	11,54	18	11,89	19	25,00	1	16,67						
Przepalone	3	2,21	6	11,64	4	2,60	4	5,26			1	1,16				
Razem	136	100,00	52	100,00	154	100,00	76	100,00	6	100,00	86	100,00	8	11	3	4

Tab. 2. Zestawienie materiałów krzemiennych
The list of flint collections from the sites of LPC,

		Tarnoszyn KCWR	Włostowice KCWR	Werbko- wice grupa malic.	
Rdzenie	Wiórowe	—	2	1	
	Odlupkowe	—	3	—	
	Ze zmienioną orientacją	—	—	2	
	Łuszcznie	9	1	6	
Wióry	Całkowite	5	—	1	
	Z ułamaną częścią piętkową	—	1	3	
	Z ułamaną częścią wierzchołkową	16	7	11	
	Obustronnie złamane	4	—	10	
	Zatępce wiórowe	—	3	1	
*	Odlupki	37	22	44	
	Zatępce odlupkowe	4	—	6	
	Świeżaki	—	—	3	
	Łuszczki	5	2	—	
	Okруchy	10	5	10	
Drapacze	Wiórowe	16	—	5	
	Wiórowcowe	1	—	1	
	Odlupkowe	3	—	2	
Skrobacze		1	1	—	
Rylce	Węglowe	2	—	13	
	Klinowate	—	—	2	
	Łamańce	—	—	1	
	Jedynaki	1	—	2	
Narzędzia	Półtył- czaki	Skośne	4	1	2
		Poprzeczne	1	—	—
		Trapezowato zdwojone	1	—	1
Wióry z półtyłcem		—	—	—	
Tylczaki		—	—	1	
Wiórowce	Jednoboczne	—	—	6	
	Obuboczne	5	—	1	
	Zbieżne	—	—	—	
Przekłuwacze i pazury		—	—	1	
Narzędzia kombinowane		—	—	1	
Trapezy		1	—	1	
Wióry retuszowane		3	3	7	
Odlupki retuszowane		3	1	6	
Narzędzia zębate		1	—	—	
Tłuczki		2	—	1	
Rylczaki		1	—	2	
Razem		136	52	154	

z lubelskich stanowisk tzw. kultur południowych
Malice Group and V-LC Lublin Loess Upland

Wrono- wice Paprz. KWLCM	Łopatki KWLCM	Antopol KWLCM	Strzyżów 1A KWLCM	Strzyżów 2A KWLCM	Monia- tycze KWLCM	Jaszców KWLCM
—	—	4	—	—	—	—
—	—	3	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—
2	1	2	7	4	—	—
3	2	—	—	—	—	—
1	1	3	—	2	—	—
1	—	1	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—
29	—	20	—	—	—	—
—	—	2	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—
1	—	4	—	—	—	—
30	—	19	—	—	—	—
1	—	2	1	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—
1	—	—	—	2	—	—
2	—	2	—	1	—	—
2	—	1	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—
1	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	1	—	—
—	—	—	—	—	—	—
—	—	2	—	—	1	—
—	—	3	—	1	1	—
—	—	—	—	—	1	—
—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—
—	2	—	—	—	—	4
—	—	5	—	—	—	—
1	—	2	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—
11	—	1	—	—	—	—
86	6	76	8	11	3	4

TECHNIKA UZYSKIWANIA PÓLSUROWCA KCWR

Procesy technologiczne związane z produkcją półsurowca mogą być w pełni zrekonstruowane tylko na stanowiskach, które dostarczyły zabytków dobrze dokumentujących wszystkie fazy obróbki krzemienia. W naszej sytuacji takiej możliwości nie ma. Najbardziej odczuwalnym brakiem jest mała ilość rdzeni, które wystąpiły jedynie w ilości 5 egzemplarzy we Włostowicach. Na osadzie w Tarnoszynie rdzeni nie znaleziono. Jedyne posiadany rdzeń wiórowy (tabl. IV 7) z płaską, szeroką odłupnią i piętą przygotowaną jednym odbiciem, jest formą typową dla KCWR.³ W znikomej ilości są również reprezentowane odpadki charakterystyczne w postaci zatępców wiórowych (3 egzemplarze z Włostowic — tabl. V 3, 4) i zatępców odłupkowych (4 egzemplarze z Tarnoszyna), nie ma zupełnie świeżaków. Brak rdzeni i mała ilość odpadków charakterystycznych mogłaby ewentualnie świadczyć o bazowaniu na sprawdzanym półsurowcu wiórowym. Z drugiej jednak strony na obydwu stanowiskach najliczniejszą grupę zabytków stanowią odłupki (Tarnoszyn — 34%, Włostowice — 46%), co przemawia raczej za miejscową obróbką i eksploatacją rdzeni. Na obu stanowiskach wystąpiły łuszcznie, w przeważnie dwubiegunowe dwustronne (Tarnoszyn — 3 egz. tabl. I 1—3, 5, Włostowice — 1 egz. tabl. V 2), które należy prawdopodobnie wiązać z kulturą trzciniecką występującą nielicznie na obydwu stanowiskach.

Półsurowiec wiórowy (tabl. I 4, 6—17; tabl. V 5—8, 11) zachowany jest głównie we fragmentach, z tego względu zawsze uchwytną cechą metryczną jest szerokość. Wióry podzielono więc na trzy kategorie:

Szerokość wiórów	Całe	Fragm.	Razem	Procent
Do 10 mm	1	7	8	22,8
Powyżej 10 do 20 mm	4	22	26	74,3
Ponad 20 mm	—	1	1	2,8
Razem	5	30	35	99,9

Jak wynika z zestawienia, wyraźną przewagę mają wióry średniej szerokości, niewiele jest wąskich, a sporadycznie pojawił się jeden wiór o szerokości ponad 20 mm. Grubość wiórów jest proporcjonalna do szerokości. Gdy wióry są cienkie, ich grubość nie przekracza 3 mm, grubość okazów średniej szerokości waha się w granicach 3—5 mm (ryc. 2, diag. I).

³ J. K. Kozłowski: *Z badań nad wytwórczością krzemieniarską w kulturze ceramiki wstęgowej rytej* [w:] *Z badań nad kulturą ceramiki wstęgowej rytej*, Kraków 1970, s. 79.

TYPOLOGIA NARZĘDZI KRZEMIENNYCH KCWR

Struktura typologiczno-statystyczna podstawowych grup narzędzi przedstawia się następująco: najliczniejsze są drapacze (46,7%), na drugim miejscu półtylczaki (13,3%), dalej wiórowce (11,1%), najmniej jest rylców (6,7%). Drapacze reprezentowane są najliczniej przez okazy krótkie (tabl. II 1—4, 5, 8—10, 14, 17), często na łamanych wiórach (tabl. II 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 17) o drapiskach stromych i półstromych, niezbyt silnie zakolonych, rzadziej prostych lub wklęsłych. Nieliczne są okazy dłuższe (tabl. II 7, 11—13, 15, 16) i odłupkowe (tabl. II 17, tabl. III 1—3). W grupie półtylczaków wystąpiły okazy skośne, z silnym wyświeceniem żniwnym krawędzi stycznej do półtylca (tabl. III 5—10). Dość nietypowe jest pojawienie się jednego półtylczaka zdwojonego (tabl. III 7). Brak jest analogii do tego okazu na stanowiskach KCWR w Polsce. Półtylczaki zdwojone występują w inwentarzach kultur lendzielskich i uważane są za element odróżniający od zespołów KCWR. Trzecią pod względem frekwencji grupą narzędziową są wiórowce (tabl. III 14—15, tabl. IV 1—5). Są to okazy obuboczne, o retuszu drobnym, często przerywanym, w jednym przypadku na stronę spodnią (tabl. III 15). Bardzo nieliczne są rylce reprezentowane przez dwa okazy węglowe i jeden rylec jedynek (tabl. III 11—12).

Rozmiary narzędzi są średnie, nie odbiegają w zasadzie (poza rylcem węglowym — $82 \times 33 \times 9$ mm) od parametrów półsurowca wiórowego.

Najbliższą analogię do omawianego inwentarza stanowią materiały krzemienne z Rzeszowa-Piastowa⁴ i Nowej Huty-Mogiły (st. 62)⁵ zaliczane do fazy żeliezowskiej KCWR. Mamy tam także wysoki wskaźnik drapaczy (Rzeszów-Piastów 53,9%, Nowa Huta-Mogiła 55,7%), na drugim miejscu są półtylczaki (odpowiednio 13,7%, 11,5%), nieliczne na obydwu stanowiskach rylce (Rzeszów-Piastów 3,0%) i wiórowce (Rzeszów-Piastów 3,0%), występują natomiast przekłuwacze, (w Rzeszowie na trzecim miejscu). Frekwencja dwóch ostatnich typów narzędzi różni więc nieco te stanowiska od inwentarza z Tarnoszyna, gdzie wiórowce wystąpiły na trzecim miejscu, brak natomiast zupełnie przekłuwaczy. Na małą stabilność wskaźników poszczególnych narzędzi w KCWR zwracał uwagę J. K. Kozłowski.⁶ W obecnym stanie wiedzy trudno jeszcze rozstrzygnąć, czy ma to podłoże chronologiczne, kulturowe, czy facjalne. W przypadku Tarnoszyna odmienności te mogą być spowodowane częściowym zniszczeniem osady przed przystąpieniem do badań wykopaliskowych.

⁴ *Ibid.*, s. 85—86.

⁵ M. Kaczanowska: *Materiały krzemienne kultur pochodzenia południowego z terenu Nowej Huty* [w:] *Z badań nad krzemieniarstwem neolitycznym i eneolitycznym*, Kraków 1971, s. 14.

⁶ Kozłowski: *Z badań...*, s. 84.

TECHNIKA UZYSKIWANIA PÓLSUROWCA GMKN

Rekonstrukcja tego procesu jest ograniczona z uwagi na znikomy udział rdzeni w omawianym materiale. Wystąpiły jedynie dwa szczątkowe okazy rdzeni o zmienionej orientacji i jeden mały fragment rdzenia wiórowego (tabl. VI 1). Brak ten jest jednak przypadkowy, czego wyrazem jest występowanie zatępców wiórowych (tabl. VI 8) i odłupkowych (tabl. VI 7), świeżaków (tabl. VI 9), wierzchników oraz dużej ilości odłupków pochodzących z różnych faz obróbki i eksploatacji rdzeni, w tym część odłupków odbita po zmianie orientacji rdzenia o 90° . Odpadki te świadczą, że ludność grupy malickiej kultury nadcisańskiej stosowała zaprawę naprawczą (odnawianie pięt, wykonywanie zatępiisk bocznych, odbijanie wierzchników w związku ze zmianą orientacji rdzeni).

Stosunkowo licznie wystąpiły łuszczenie (tabl. VI 2—6), lecz należy je zapewne wiązać z KPL lub kulturą trzciniecką, których materiały wystąpiły nielicznie na stanowisku w Werbkowicach, skąd pochodzi omawiany inwentarz.

Zachowany fragmentarycznie pól surowiec wiórowy (tabl. VII 1—12) nie pozwala również na jego pełną charakterystykę. Wióry podzielono więc pod względem szerokości na trzy kategorie. Stosunek grubości do szerokości wiórów obrazuje diagram II (ryc. 2).

Szerokość	Całe	Fragm.	Razem	Procent
Do 10 mm	—	1	1	4
Powyżej 10 do 20 mm	1	16	17	68
Ponad 20 mm	—	7	7	28
Razem	1	24	25	100

Najliczniejszą grupę stanowią wióry o średniej szerokości wahającej się od 10 do 20 mm, przy grubości od 2 do 5 mm. Stosunkowo liczne są również okazy o szerokości przekraczającej 20 mm i grubości od 5 do 9 mm.

TYPOLOGIA NARZĘDZI KRZEMIENNYCH GMKN

Struktura typologiczno-statystyczna podstawowych grup narzędzi przedstawia się następująco: najliczniejsze są rylce (35,2%), na drugim miejscu drapacze (14,8%), dalej wiórowce (12,9%) i półtylczaki (5,6%). Stosunkowo dużo jest wiórów i odłupków retuszowanych, pojedynczo reprezentowane są przekłuwacze, trapezy i tylczaki.

W grupie rylców najliczniejsze są okazy węglowe boczne lub środkowe o łuskowiskach prostych, rzadziej skośnych lub wklęsłych (tabl. IX

4—7, tabl. X 1—3, 5—8). Nieliczne są rylce łamańce (tabl. X 4, 9, 10), klinowate (tabl. XI 1—3) i jedynaki (tabl. XI 4—5). Procent rylców jest właściwie wyższy, ponieważ 6 okazów tworzy formy zdwojone (tabl. X 2, 4, 6, 10; tabl. XI 2), dwa rylce są potrójne (tabl. IX 4), wystąpiły ponadto dwa rylczaki (tabl. XIII 8—9) nie tworzące składanki z żadnym z rylców, co daje procent tych narzędzi równy 50,0%. Część rylców wykonano z doborowego półsurowca wiórowego. Ich rozmiary wahają się: od 44 do 75 mm długość, od 17 do 27 mm szerokość i od 6 do 8 mm grubość.

Drapacze reprezentują okazy wiórowe o drapiskach stromych i półstromych lekko zakolonych (tabl. VIII 1—5, 8). Wykonane są na średniej wielkości wiórach, tylko dwa okazy wykonano z odłupków (tabl. VIII 6—7).

Trzecią pod względem frekwencji grupą narzędziową są wiórowce. Są to wyłącznie okazy jednoboczne, o retuszu drobnym (tabl. XI 6—9, tabl. XII 3—8), często przerywanym na stronę spodnią (tabl. XI 7, 9, tabl. XII 6, 8). W grupie tej wyróżniają się dwa fragmenty wiórowców wykonane na masywnych, grubych wiórach (szerokość 30 mm, grubość 7 mm i drugi okaz 35×9 mm — tabl. XII 2, 4). Jedyne okazy wiórowca obubocznego o płaskim, stopniowym retuszu dość daleko zachodzącym na boki narzędzia, wyraźnie odbiega od omawianego inwentarza (tabl. XII 1). Charakter retuszu wskazuje, że narzędzie to pochodzi prawdopodobnie z innego środowiska i należy go łączyć z KPL. Obecność tego narzędzia na stanowisku GMKN może być przypadkowa, lecz nie można wykluczyć, że jest ono efektem kontaktów wymiennych obu kultur.

Bardzo nielicznie wystąpiły półtylcaki (tabl. IX 1—3). Są to okazy o skośnych półtylcach. Dwa z nich posiadają silne wyświecenie zniwne drobno retuszowanej krawędzi stycznej od półtylca (tabl. IX 2—3). Jeden okaz jest trapezowato zdwojony o drugim półtylcu wklęsłym (tabl. IX 3). Jako wkładki sierpowych używano także innych narzędzi (drapacze — tabl. VIII, 1, 4, rylce — tabl. IX 4, tabl. X 5, wióry retuszowane — tabl. XII 8), o czym świadczy występowanie charakterystycznego wyświecenia.

Wymiary narzędzi w porównaniu z parametrami KCWR są nieco większe, przy czym wzrasta długość przy mniej więcej tej samej szerokości i grubości. Widoczne jest to zwłaszcza w grupie rylców, których długość waha się między 31 a 75 mm.

Narzędzia z Werbkowic mają najbliższą analogię na osadzie GMKN w Klementowicach st. VII⁷. Nieliczne narzędzia, które wystąpiły na tym stanowisku (3 drapacze wiórowe, 1 skośnie wyświecony półtylcak, 2

⁷ A. Uzarowiczowa: *Wielokulturowe stanowisko (VII) neolityczne w Klementowicach, pow. Puławy*, „Wiadomości Archeologiczne”, 1975, t. 40, s. 175—203.

fragmenty wiórów z retuszem typu użytkowego) charakteryzują się tą samą techniką wykonania i rozmiarami co okazy z Werbkowic. Struktura typologiczno-statystyczna podstawowych grup narzędzi zbliża inwentarz z Werbkowic do materiałów z Modlnicy i Wężerowa,⁸ zaliczanych do grupy modlnickiej III fazy rozwojowej cyklu lendzielsko-nadcisańskiego.⁹ Grupa ta na podstawie udziału ryłców została podzielona na dwie podfazy, starszą — około 20% ryłców (Złotniki, Ocice, Witkowice) i młodszą — około 50% ryłców (Modlnica, Wężerów). Inwentarz z Werbkowic (50,0% ryłców) odpowiada więc młodszej podfazie grupy modlnickiej.

TECHNIKA UZYSKIWANIA PÓLSUROWCA KW-LCM

Również w przypadku tej kultury trudno w pełni scharakteryzować proces uzyskiwania półsurowca. Stanowiska dostarczały jedynie 7 rdzeni (Antopol). Wystąpiły dwa typy rdzeni wiórowych: rdzenie jednopiętowe z niemal dookólną odłupnią (1 okaz, tabl. XIV 4) i rdzenie jednopiętowe z odłupnią usytuowaną na węższej ścianie kongrecji (3 okazy, tabl. XIV 2—3). Pięty rdzeń są starannie przygotowane niemal dookólnymi odbiciami, pięciska zębate nieprawcowane. W końcowej fazie eksploatacji rdzenie wiórowe przerabiano na odłupkowe. Te ostatnie miały kilkakrotnie zmienianą orientację. Jeden taki okaz wykonano z gładzonej siekierzy z surowca świeciechowskiego. Kulturom pochodzenia południowego obcy był zwyczaj wykonywania siekier krzemiennych, okaz ten należałoby więc łączyć z jakąś inną kulturą neolityczną np. z KPL, za czym mógłby dodatkowo przemawiać rodzaj surowca krzemienno-

W materiale odłupkowym, poza dwoma zatępcami, brak okazów charakterystycznych, nie można więc powiedzieć, w jakim stopniu stosowano różne typy zaprawy przygotowawczej i naprawczej rdzeni.

Półsurowiec wiórowy wystąpił nielicznie, lecz jest bardzo zróżnicowany pod względem wielkości. Wióry tworzą trzy grupy (ryc. 2, diag. III, IV): pierwsza skupia wióry długości od 32 do 82 mm i szerokości od 10 do 21 mm (tabl. XV, 1—3, 14, 16, tabl. XVI 2—5, tabl. VII 3, 4, 6, 7), druga — wióry o długości od 128 do 167 mm, szerokości od 21 do 28 mm (tabl. XVIII 1—2, tabl. XIX 1—4), trzecia — wióry najdłuższe. Długość ich waha się od 186 do 200 mm, szerokość zaś od 28 do 30 mm (tabl. XX 1—2, tabl. XXI 1).

⁸ J. K. Kozłowski: *Próba klasyfikacji materiałów zaliczanych do kultury lendzielskiej i nadcisańskiej w Polsce południowej*, „Archeologia Polski”, 1966, t. 11, z. 1, s. 18, ryc. 2.

⁹ J. Kamieńska, J. K. Kozłowski: *The Lengyel and Tissa Cultures [w:] The Neolithic in Poland*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1970, s. 76—143; Kozłowski: *Z badań...*, s. 76—143.

Grubość wiórów jest proporcjonalna do szerokości i wynosi w przypadku pierwszej grupy od 2 do 5 mm, w przypadku drugiej i trzeciej od 5 do 9 mm. Wióry pierwszej grupy odpowiadają metrycznej charakterystyce półsurowca wiórowego KCWR¹⁰ i starszych faz grup kręgu lendzielsko-nadcisańskiego.¹¹ Wióry drugiej i trzeciej grupy wykraczają już poza dotychczasowe ustalenia w sprawie rozmiarów półsurowca tzw. kultur południowych. Dla egzemplarzy grupy drugiej można by jeszcze znaleźć zbliżone analogie na stanowiskach III i IV fazy kręgu lendzielsko-nadcisańskiego — Węzerów¹², Złotniki — wiór o wymiarach 108×28×9 mm.¹³ Natomiast wióry trzeciej grupy metrycznej (długość od 180 do 200 mm) mają odpowiedniki w kategorii wiórów długich (180—220 mm) południowej grupy KPL.¹⁴ Biorąc pod uwagę ewolucję techniki uzyskiwania półsurowca w krzemieniarstwie neolitycznym, nakreśloną przez A. Dzieduszycką-Machnikową, wióry drugiej i trzeciej grupy metrycznej posiadają parametry charakterystyczne dla okresu po tak zwanym przełomie technologicznym. Przełom ten przypada na III, a zwłaszcza IV fazę kręgu lendzielsko-nadcisańskiego oraz na rozwój południowej grupy KPL.¹⁵

TYPOLOGIA NARZĘDZI KRZEMIENNYCH KW-LCM

Łączne potraktowanie materiałów z kilku stanowisk KW-LCM nie pozwala na sporządzenie zestawień statystycznych. Zresztą inwentarze poszczególnych stanowisk również nie dają takich możliwości ze względu na znikomą frekwencję narzędzi. Ogółem poddano analizie 40 narzędzi krzemiennych. Wśród nich wystąpiły drapacze średnich rozmiarów, przeważnie na złamanych wiórach, o drapiskach lekko zakolonych, stromych (tabl. XV 4, tabl. XVI 15). Stosunkowo licznie wystąpiły ryłce (tabl. XV 6, tabl. XVI 1, 18, 19, 21, tabl. XVII 5 — Wronowice-Paprzyca 15 okazów, Strzyżów 2A 1 okaz). Reprezentowane są przez okazy węglowe boczne o skośnych łuskowiskach oraz ryłce klinowate wykonane na wiórach. Półtyłczaki wystąpiły jedynie w dwóch egzemplarzach. Jeden, to zwykły półtyłczak-sierpak ze skośnym wyświeceniem (tabl. XVI 16), drugi na-

¹⁰ Kozłowski: *Z badań...*, s. 81—83.

¹¹ A. Dzieduszycka-Machnikowa, J. Lech: *Neolityczne zespoły pracowniane z kopalni krzemienia w Sąsypowie*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1976, s. 129.

¹² J. K. Kozłowski: *Neolityczne materiały z Węzerowa*, „Przegląd Archeologiczny”, 1957, t. 11, s. 12—13.

¹³ Dzieduszycka-Machnikowa, Lech: *Neolityczne zespoły...*, s. 140.

¹⁴ B. Balcer: *Krzemień świeciechowski w kulturze pucharów lejkowatych. Eksploatacja, obróbka, rozprzestrzenienie*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1975, s. 84.

¹⁵ Dzieduszycka-Machnikowa, Lech: *Neolityczne zespoły...*, s. 147.

tomiast, to długi wiór z półtylcem, o piłkowato zaszczerbionej, wzdłużnie wyswieconej krawędzi — tzw. sierpiec (tabl. XVII 8). W grupie wiórowców wystąpiły okazy jedno- i obuboczne. Część tych narzędzi uformowana jest drobnym retuszem przykrawędnym (tabl. XV 11, 13, 15, tabl. XVIII 1), reszta zaś posiada tzw. retusz rynienkowaty o długich, skośnych wyluskach, dość daleko zachodzących na powierzchnię narzędzi (tabl. XV 8—10, tabl. XXI 2, 3). Wióry i odłupki retuszowane reprezentowane są przez okazy z retuszem drobnym, przykrawędnym. Ponadto w analizowanym materiale wystąpiło 6 zbrojników trapezowatych (Łopatkki — 2 egz. — tabl. XVII 1—2, Jaszczów grób 1 — 4 egz. — tabl. XVII 5—8) wykonanych z cienkich, wąskich wiórków.

Narzędzia charakteryzują się średnimi rozmiarami, odpowiadają pod tym względem parametrom KCWR i wczesnych faz kultur lendzielsko-nadcisańskich. Spośród narzędzi wyróżniają się rozmiarami dwa okazy: drapacz wykonany na masywnym wiórze (125×24×8 mm — tabl. XVIII 3) i wiór z półtylcem — sierpiec (110×24×7 mm — tabl. VII 8). Narzędzia te pochodzą z grobów ze Strzyżowa i podobnie jak wióry z tych zespołów posiadają parametry charakterystyczne dla okresu po przełomie technologicznym.

Osobnego omówienia wymaga inwentarz z jamy 2 we Wronowicach-Paprzycy¹⁶ (tabl. XVI). Półsurowiec wiórowy tego inwentarza charakteryzuje się średnimi rozmiarami. Wióry są stosunkowo krótkie, nie przekraczają długości 4 cm, wąskie (od 7 do 13 mm) i delikatne. W dwóch przypadkach udało się złożyć pasujące do siebie części wiórow. W jednym przypadku zrekonstruowano wiór w całości (tabl. XVI 3), w drugim złożono część przysęczkową i środkową, brak natomiast części wierzchołkowej (tabl. XVI 4). W grupie narzędzi reprezentowanych przez 8 okazów najliczniej wystąpiły rylce — 4 egz. (tabl. XVI 1, 18, 19, 21). Udział tych narzędzi jest w zasadzie większy, gdyż jeden okaz jest zdwojony (tabl. XVI 19) a ponadto wystąpiło 11 rylczaków (tabl. XVI 6—14), z których tylko jeden tworzy składankę z rylcem węglowym bocznym (tabl. XVI 18). W sumie w zespole jamy 2 byłoby więc 15 rylców. Wióry, z których wykonano rylce różnią się w sposób zasadniczy od delikatnego półsurowca wiórowego z tego inwentarza. Są to okazy stosunkowo szerokie (od 12 do 25 mm) i grube (od 5 do 8 mm). Większa jest także długość — 58 mm.

Wśród rylców na szczególną uwagę zasługuje jeden okaz rylca węglowego bocznego, tworzący składankę z rylczakiem (tabl. XVI 18). Narzędzie to, wykonane na masywnym wiórze, posiada pazurowato podgięty i starannie uformowany wierzchołek. Zwraca uwagę charakter retu-

¹⁶ H. Wróbel, A. Zakościelna: *The Materials of Volhynian-Lublin Culture of Painted Pottery from site V in Wronowice—Paprzyca Zamość district* [w:] *Occasional Papers University of Oxford* (w druku).

szu, jakim uformowano jedną z krawędzi, całkowicie różny od sposobu retuszowania narzędzi w tzw. kulturach południowych. Identyczny retusz wystąpił na 6 spośród 11 rylczaków z tego zespołu (tabl. XVI 6, 8—12). Z pozostałych narzędzi na uwagę zasługuje skośny półtylczak wykonany na fragmencie wióra, o obustronnie wyświeconych krawędziach (tabl. XVI 16). Identyczne wyświecenie występuje na fragmencie rylca (tabl. XVI 21). Narzędzia te pełniły funkcje wkładek sierpowych. Duża ilość materiału odpadkowego i odłupkowego, a zwłaszcza odpadków rylcowych, przy znikomym udziale narzędzi, pozwala stwierdzić, że w przypadku jamy 2 mamy do czynienia z pozostałością wyspecjalizowanej pracowni krzemieniarskiej produkującej rylce. Jest to pierwszy tego rodzaju znany obiekt KW-LCM.

Interesującą kwestią jest częste występowanie retuszu rynienkowatego na narzędziach KW-LCM. Poza stanowiskami lubelskimi kilka narzędzi uformowanych tym retuszem znaleziono na osadzie w Złotej.¹⁷ Retusz ten jest charakterystyczny dla kultury trypolskiej, począwszy od fazy BII.¹⁸ Kulturom południowym obca jest ta technika, stosowały one raczej drobny retusz przykrawędny. Sporadycznie retusz rynienkowaty pojawił się w grupie złotnicko-wyciąskiej kręgu lendzielsko-nadcisańskiego.¹⁹ Występuje natomiast w KPL²⁰ i w kulturze ceramiki sznurowej. W dotychczasowej literaturze sporadyczne znaleziska narzędzi z retuszem rynienkowatym w obiektach, głównie grobowych, KW-LCM traktowano jako importy z kręgu kultury trypolskiej.²¹ W związku z tym specjalnego znaczenia nabiera obecność tego retuszu w czystej kulturowo 2 jamie we Wronowicach-Paprzycy. Analiza inwentarza krzemiennego tego obiektu pozwala stwierdzić, że ludność KW-LCM znała i stosowała do produkcji narzędzi retusz rynienkowaty. Potwierdza to również obecność tego re-

¹⁷ A. Kulczycka-Leciejewiczowa: *Pierwsze społeczeństwa rolnicze na ziemiach polskich* [w:] *Prahistoria ziem polskich*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1979, t. 2, s. 142, ryc. 70: 1—2; s. 143, ryc. 76: 3, 5, 6, 8; s. 144, ryc. 72: 2, 6.

¹⁸ S. N. Bibikow: *Posielenije Łuka Wróblewiecka*, „Materiały i Issledowanija po Archeologii SSSR”, 1953, t. 30, tabl. 11: b, w, g; E. Czernysz: *Tri-polskije orudija truda s posielenija u s. Władimirowski*, „Kratkoje Soobszczenija Instituta Istorii Materialnoj Kultury”, 1951, t. 40, s. 85—95, rys. 24.

¹⁹ Kulczycka-Leciejewiczowa: *Pierwsze społeczeństwa...*, s. 144, ryc. 72: 1.

²⁰ J. Gurba: *Materiały czasz (pucharów) lejkowatych z okolic Natęczowa w powiecie puławskim*, „Studia i Materiały Lubelskie”, 1969, t. 4, s. 98; H. Młynarczyk: *Wytwórczość krzemieniarska w kujawskiej grupie kultury pucharów lejkowatych*, praca magisterska w maszynopisie, Uniwersytet Warszawski 1974, s. 48, tabl. 10: 3.

²¹ J. K. Kozłowski: *Uwagi o znaczeniu i metodach badań nad neolitycznymi inwentarzami krzemiennymi* [w:] *Z badań nad krzemieniarstwem neolitycznym i eneolitycznym*, Kraków 1971, s. 141.

tuszu na wiórowcu wykonanym z krzemienia czekoladowego (Złota, woj. tarnobrzeskie).²²

Analiza materiałów krzemiennych z 6 lubelskich stanowisk KW-LCM wykazała, że inwentarze te dzielą się na dwie grupy. Do pierwszej grupy należy zaliczyć inwentarze z Wronowic-Paprzycy (tabl. XVI) i Łopatek (tabl. XVII 1—4), które dostarczyły wiórów i narzędzi średnich rozmiarów, odpowiadających KCWR i starszych faz grup lendzielsko-nadcisańskich. Do grupy drugiej należą inwentarze ze Strzyżowa, st. 1A (tabl. XVIII 3, tabl. XX 1—2, tabl. XXI 1) i 2A (tabl. XVII 5—8, tabl. XVIII 1—2, tabl. XIX 1—4) i Kolonii Moniatycze (tabl. XXI, 2—3), których półsurowiec wiórowy odpowiada parametrom południowej grupy KPL. Prawdopodobnie inwentarze te reprezentują dwie fazy chronologiczne KW-LCM: starszą (Wronowice-Paprzyca, Łopatki), kontynuującą w zakresie krzemieniarstwa tradycje KCWR i wczesnych faz (I, II) lendzielsko-nadcisańskich, i młodszą, po przełomie technologicznym, ciężącą do krzemieniarstwa KPL. Na silne związki młodszej fazy z KPL, poza wymiarami półsurowca wiórowego, wskazuje również pojawienie się w grobie w Strzyżowie (stanowisko 2A — grób 3) wióra z półtylcem o wzdłużnym wyświeceniu jednej krawędzi — tzw. sierpca (tabl. XVII 8). Tradycjom krzemieniarstwa tzw. kultur południowych obca jest ta forma. W kulturach tych panowała koncepcja narzędzia składankowego, w związku z tym występują półtylczaiki, często na łamanych wiórach, ze skośnym wyświeceniem krawędzi. Kilka takich narzędzi umieszczonych w oprawie tworzyło sierp. Nowa koncepcja sierpa w postaci tzw. sierpca pojawia się dopiero w KPL, w związku ze zmianą sposobu użytkowania wióra, który zamiast kawałkować zaczęto używać w całości.

Nie ma niestety możliwości porównania zaproponowanego wyżej podziału z materiałem ceramicznym. Nie wypracowano dotychczas wewnętrznej periodyzacji tej kultury w oparciu o klasyfikację ceramiki. Istnieją wprawdzie dwie grupy ceramiki, lecz badacze nie są zdecydowani, czy reprezentują one dwie fazy rozwojowe, czy po prostu dwie grupy ceramiki w obrębie tej samej fazy.²³

PROBA CHARAKTERYSTYKI KRZEMIENIARSTWA TZW. KULTUR POŁUDNIOWYCH
NA LUBELSZCZYZNIE NA TLE INNYCH STANOWISK MAŁOPOLSKI

Charakterystyka krzemieniarstwa tzw. kultur południowych na terenie Lubelszczyzny jest poważnie utrudniona ze względu na niewielką ilość

²² M. Kaczanowska, J. Lech: *The Flint Industry of Danubian Communities North of the Carpathians*, „Acta Archaeologica Carpathica”, 1977, T. XVII, s. 26, fig. 9: 2, 6.

²³ J. Gurba, L. Gajewski: *Uwagi o chronologii eneolitu na Wyżynie Lubelskiej*, „Przegląd Lubelski”, 1965, t. 1, s. 33.

i charakter materiału, jaki jest do dyspozycji. Nieliczne stanowiska reprezentujące poszczególne kultury tak zwane południowe, dostarczyły skąpych ilościowo materiałów krzemianych. Żadne z nich nie dostarczyło zabytków pozwalających na pełną rekonstrukcję procesu obróbki i eksploatacji krzemienia. Szczególnie dotkliwy jest tu brak rdzeni. W inwentarzach KCWR wystąpił tylko jeden rdzeń. Okaz ten, o płaskiej szerokiej odłupni i pięcie przygotowanej jednym odbiciem jest formą typową dla tej kultury (tabl. IV 7). Rdzenie takie wystąpiły między innymi na stanowiskach podkrakowskich (Nowa Huta-Mogiła st. 63, Pleszów, Nowa Huta-Mogiła st. 62).²⁴ Cztery rdzenie wiórowe wystąpiły na stanowisku w Antopolu, zaliczanym dotychczas do KW-LCM. Są to małe rdzenie (wysokość od 35 do 38 mm, szerokość od 18, do 20 mm), spłaszczone po bokach, o silnie podgiętej odłupni i ostrym wierzchołku. Odłupnie usytuowane są na węższej ściance konkrecji (tabl. XIV 2, 3). Formy takie są typowe dla wczesnych faz rozwojowych kultur z kręgu lendzielsko-nad-cisańskiego w Małopolsce.²⁵ Wobec braku rdzeni na stanowiskach KW-LCM nie ma możliwości porównania i próby przesądzenia przynależności kulturowej materiałów z Antopola. Wydaje się jednak, że mamy tu do czynienia z dwoma fazami osadnictwa: starszą — reprezentującą wczesne fazy kultur lendzielsko-polgarskich i młodszą — KW-LCM, odpowiadającą fazie BII kultury trypolskiej (obecność retuszu rynienkowatego).

Analiza krzemieniarstwa tzw. kultur południowych z terenu Lubelszczyzny daje obraz dość jednolitej całości. Przy braku materiałów dokumentujących całość procesu obróbki krzemienia widoczne jest to zwłaszcza w charakterystyce typologiczno-opisowej wytworów. We wszystkich jednostkach reprezentowane są te same (o podobnej technice wykonania) narzędzia — drapacze, półtylczaki, wiórowce, rylce. Zbliżone są również, zwłaszcza w materiałach KCWR, GMKN i części materiałów KW-LCM cechy metryczne półsurowca wiórowego i narzędzi krzemianych. Różnice występują we frekwencji podstawowych grup narzędzi. Dają się one prześledzić jedynie w inwentarzach KCWR i GMKN, gdyż ze stanowisk KW-LCM brak dłuższych serii narzędzi nie pozwala na porównania statystyczne. I tak w zestawie narzędzi KCWR dominuje grupa drapaczy (46,7%), na drugim miejscu są półtylczaki (13,3%), dalej wiórowce (11,1%), najmniej jest rylców (6,7%). Odwrotna sytuacja panuje w GMKN, gdzie dominują rylce (50,0%), spada udział drapaczy (14,8%), spada również udział półtylczaków (5,6%), wzrasta natomiast udział wiórowców (12,9%). Zmianom tym towarzyszy równocześnie nieznaczny wzrost, w stosunku do KCWR, rozmiarów półsurowca wiórowego i narzę-

²⁴ Kozłowski: *Z badań...*, s. 79; Kaczanowska: *Materiały krzemienne*, s. 12—13.

²⁵ Dzieduszycka-Machnikowa, Lech: *Neolityczne zespoły...*, s. 132.

dzi. Pojawia się niewielka grupa wiórów o szerokości przekraczającej 20 mm i grubości ponad 5 mm. Wzrost parametrów półsurowca wiórowego widoczny jest zwłaszcza w rozmiarach narzędzi wiórowych. Niektóre rylce z Werbkowic osiągnęły długość 56—75 mm (tabl. IX 4—7). Są to jednak okazy nieliczne, większość narzędzi posiada rozmiary średnie, odpowiadające KCWR. Powyższe zmiany są jednak natury ilościowej, a krzemieniarstwo GMKN, podobnie jak w Małopolsce, tkwi korzeniami w KCWR.²⁶ Widoczne jest to także w identycznej koncepcji użytkowania narzędzia. W inwentarzach obu kultur wystąpiły skośnie wyświecone półtylczaki i wióry świadczące o użytkowaniu narzędzia składankowego.

Wyraźne zmiany widoczne są dopiero w inwentarzach KW-LCM. Część stanowisk tej kultury posiada jeszcze półsurowiec wiórowy, typowy dla KCWR i wczesnych kultur lendzielsko-nadcisańskich (faza starsza), a narzędzia są również w „typie południowym”. W miarę rozwoju zanikają jednak stare tradycje. Pojawia się zwiększony metrycznie półsurowiec wiórowy, kilkakrotnie przewyższający parametry charakterystyczne dla KCWR i kultur lendzielsko-nadcisańskich (tabl. XVIII, XIX, XX, XXI, 1). Zmienia się również koncepcja użytkowania narzędzia, widoczna w pojawieniu się tzw. sierpca (tabl. XVII, 12). Zmiany te mogły nastąpić pod wpływem południowej grupy KPL. Nie można jednak wykluczyć, że są one wynikiem oddziaływania kultury trypolskiej. Przełom technologiczny, jaki nastąpił w krzemieniarstwie kultur neolitycznych, nie jest zjawiskiem typowym jedynie dla ziem polskich, widoczny jest w krzemieniarstwie wszystkich kultur środkowoeuropejskich.²⁷ Już w starszej fazie kultury trypolskiej (Łuka Wróblewiecka) pojawia się zwiększony metrycznie półsurowiec, będący zapowiedzią mającego dokonać się przełomu.²⁸ Silne wpływy tej kultury na ludność KW-LCM widoczne są już w przejściu retuszu rynienkowatego. Nie wykluczone więc, że nowe cechy w krzemieniarstwie tej kultury (zwiększony metrycznie półsurowiec) są wyrazem nasilających się wpływów kultury trypolskiej.

Nie opracowano dotychczas całościowej i szczegółowej listy typów narzędzi dla kultur neolitycznych. J. K. Kozłowski wyraża nawet wątpliwości, czy, ze względu na dużą zmienność zespołów, ustalenie takiej listy dla neolitu będzie kiedykolwiek możliwe.²⁹ Wydaje się jednak, że zmienność zespołów wpływa na niemożliwość ustalenia wskaźników udziału poszczególnych narzędzi w jednostkach kulturowych, a nie listy typów.

²⁶ *Ibid.*, s. 144.

²⁷ *Loc. cit.*

²⁸ *Ibid.*, s. 147.

²⁹ Kozłowski: *Uwagi o znaczeniu...*, s. 145.

W oparciu o kryteria morfologiczne ułożono listę typów narzędzi tzw. kultur południowych z Lubelszczyzny, według której zestawiono analizowane w pracy materiały krzemienne (tab. 2).

OBJAŚNIENIA TABLIC *

Tabl. I. Tarnoszyn, woj. zamojskie, osada KCWR: 1—3, 5 łuszczenie; 4—17 wióry i ich fragmenty.

Tabl. II. Tarnoszyn, woj. zamojskie, osada KCWR: 1—17 drapacze.

Tabl. III. Tarnoszyn, woj. zamojskie osada KCWR: 1—3 drapacze; 4 — fragment skrobąca; 5—10 półtylczaki; 11—12 rylce; 13 — trapez; 14—15 fragmenty wiórowców.

Tabl. IV. Tarnoszyn, woj. zamojskie, osada KCWR: 1—5 fragmenty wiórowców; 6—8 Włostowice, woj. Lublin, osada KCWR, rdzenie.

Tabl. V. Puławy—Włostowice, woj. lubelskie, osada KCWR: 1 rdzeń odłupkowy; 2 — łuszczeni; 3—4 zatępce retuszowane; 5—8, 11, 13 — wióry i ich fragmenty; 9 — skrobacz; 10, 12—15 — wióry retuszowane; 16 — odłupek retuszowany.

Tabl. VI. Werbkowice, woj. zamojskie, osada GMKN: 1 — fragment rdzenia; 2—6 — łuszczenie; 7—8 zatępce; 9 — świeżak.

Tabl. VII. Werbkowice, woj. zamojskie, osada GMKN: 1—12 wióry i ich fragmenty.

Tabl. VIII. Werbkowice, woj. zamojskie, osada GMKN: 1—8 drapacze; 9 — przekłuwacz; 10 — trapez; 11 — tylczak.

Tabl. IX. Werbkowice, woj. zamojskie, osada GMKN: 1—3 półtylczaki; 4—7 — rylce.

Tabl. X. Werbkowice, woj. zamojskie, osada GMKN: 1—10 — rylce.

Tabl. XI. Werbkowice, woj. zamojskie, osada GMKN: 1—5 — rylce; 6—9 — wiórowce.

Tabl. XII. Werbkowice, woj. zamojskie, osada GMKN: 1—2 — wiórowce; 3—8 — wióry retuszowane.

Tabl. XIII. Werbkowice, woj. zamojskie, osada GMKN: 1—3, 7 — wióry retuszowane, 4—6 — odłupki retuszowane; 8—9 — rylczaki.

Tabl. XIV. Antopol, woj. lubelskie; osada KW—LCM: 1 — rdzeń odłupkowy; 2—4 — rdzenie wiórowe.

Tabl. XV. Antopol, woj. lubelskie, osada KW—LCM: 1—3 — wióry; 4 — drapacz; 5—7 — półtylczaki; 6 — rylce; 8—11 — wiórowce; 12—16, 18 — wióry retuszowane; 17 — rylczak; 19 — odłupek retuszowany.

Tabl. XVI. Wronowice—Paprzyca, woj. zamojskie, jama KW—LCM: 1, 18, 19, 21 — rylce; 2—5 — wióry i ich fragmenty; 6—14 — rylczaki; 15 — drapacz; 16 — półtylczak; 17 — wiór retuszowany; 20 — skrobacz; 22 — odłupek retuszowany.

Tabl. XVII. Łopatki, woj. lubelskie, osada KW—LCM: 1, 2 — trapezy; 3—4 — wióry; Jaszczów, woj. lubelskie, grób KW—LCM: 5—8 — trapezy; Strzyżów, stanowisko 2A, woj. zamojskie, groby KW—LCM: 9 — rylce, 10, 11 — wióry 12 — wiór z półtylciem.

Tabl. XVIII. Strzyżów, st. 2A i 1A, woj. zamojskie, groby KW—LCM: 1 — wiór retuszowany; 2 — wiór; 3 — drapacz.

Tabl. XIX. Strzyżów, st. 2A, woj. zamojskie, groby KW—LCM, 1—4 wióry.

* Rysunki podane są w 3/4 ich wielkości naturalnej.

Tabl. XX. Strzyżów, st. 1A, woj. zamojskie, grób KW—LCM, 1—2 — wióry.

Tabl. XXI. Strzyżów, st. 1A, woj. zamojskie, grób KW—LCM, 1 — wiór. Moniatyczne Kolonia, woj. zamojskie, groby KW—LCM: 2—3 wiórowce.

EXPLANATION TO TABLES

Tab. I. Tarnoszyn, Province of Zamość, settlement of Linear Pottery Culture (the LPC): 1—3, 5 — splinters, 4—17 blades and blade fragments.

Tab. II. Tarnoszyn, prov. Zamość, LPC settlement: 1—17 — scrapers.

Tab. III. Tarnoszyn, prov. Zamość, LPC settlement: 1—3 — scrapers, 4 — damaged scraper, 5—10 — truncated blades, 11—12 — burins, 13 — trapez, 14—15 — retouched blades fragments.

Tab. IV. Tarnoszyn, prov. Zamość, LPC settlement: 1—5 — retouched blades fragments; 6—8 — Puławy—Wiostowice, prov. Lublin: cores.

Tab. V. Puławy—Wiostowice, prov. Lublin, LPC settlement: 1 — flake core, 2 — splinter, 3—4 — retouched blades with traces of core preparation, 5—8, 11, 13 — blades and blade fragments, 9 — scraper, 10, 12—15 — retouched blades, 16 — retouched flake.

Tabl. VI. Werbkowice, prov. Zamość, settlement of Malice Group: 1 — damaged core, 2—6 splinters, 7—8 — blades with traces of core preparation, 9 — flake with traces of core preparation.

Tab. VII. Werbkowice, prov. Zamość, settlement of Malice Group: 1—12 — blades and blade fragments.

Tab. VIII. Werbkowice, prov. Zamość, settlement of Malice Group: 1—8 — scrapers, 9 — groover, 10 — trapez, 11 — backed point.

Tab. IX. Werbkowice, prov. Zamość, settlement of Malice Group: 1—3 — truncated blades, 4—7 — burins.

Tab. X. Werbkowice, prov. Zamość, settlement of Malice Group: 1—10 — burins.

Tab. XI. Werbkowice, prov. Zamość, settlement of Malice Group: 1—5 — burins, 6—9 — retouched blades.

Tab. XII. Werbkowice, prov. Zamość, settlement of Malice Group: 1—8 — retouched blades.

Tab. XIII. Werbkowice, prov. Zamość, settlement of Malice Group: 1—3, 7 — retouched blades, 4—6 — retouched flake, 8—9 — burin spall.

Tab. XIV. Antopol, prov. Zamość, settlement of Volhynian—Lublin Painted Pottery Culture (V—LC): 1 — flake core, 2—4 — blade cores.

Tab. XV. Antopol, prov. Lublin, V—LC settlement: 1—3 blades, 4 — scraper, 5—7 — truncated blade, 6 — burin, 8—16, 18 — retouched blades, 17 — burin spall, 19 — retouched flake.

Tab. XVI. Wronowice—Paprzyca, prov. Zamość, V—LC settlement: 1, 18, 19, 21 — burins, 2—5 blades and blade fragments, 6—14 — burin spall, 15 — scraper, 16 — truncated blade, retouched blade, 20 — scraper, 22 — retouched flake.

Tab. XVII. Łopatki, prov. Lublin, V—LC settlement: 1, 2 — trapezes, 3, 4 — blades; Jaszczów, prov. Lublin, V—LV the Graves: 5—8 — trapezes; Strzyżów, site 2A, prov. Zamość, V—LC the Graves: 9 — burin, 10—11 — blades, 12 — blade with truncated end.

Tab. XVIII. Strzyżów sites 2A and 1A, prov. Zamość, V—LC the Graves: 1 — retouched blade, 2 — blade, 3 — scraper.

Tab. XIX. Strzyżów, site 2A, prov. Zamość, V—LC the Graves: 1—4 — blades.

Tab. XX. Strzyżów, site 1A, prov. Zamość, V—LC the Graves: 1—2 blades.

Tab. XXI. Strzyżów, site 1A, prov. Zamość, V—LC the Graves: 1 — blade;
Moniatyczne Kolonia, prov. Zamość, V—LC the Graves: 2—3 — blades with grooved
retouch.

РЕЗЮМЕ

Характеристика кремневого производства так называемых южных культур на территории Люблинщины представляет определенные трудности ввиду небольшого количества и характера имеющегося материала. В инвентарной описи культуры ленточно-линейной керамики (КЛЛК) имеется только один нуклеус. Этот экземпляр (табл. IV, 7) с широкой плоской отбивной площадкой и пятой, приготовленной одним ударом, представляет собой форму, типичную для этой культуры. Четыре нуклеуса были найдены в стоянке в Антополе, относящейся к культуре вольско-люблинской расписной керамики (КВЛРК) (табл. XIV, 2—3). Такие формы типичны для ранних фаз развития культур лендельско-надтисского округа в Малопольше (A. Dzieduszycka-Machnikowa, J. Lech, 1976, стр. 132). Отсутствие нуклеусов в стоянках КВЛРК лишает нас возможности сравнения и точного определения, к какой культуре относятся материалы из Антополя (табл. XIV, XV). Можно предположить, что здесь мы имеем дело с двумя фазами поселения: более древней, характерной для ранней фазы лендельско-надтисского круга, и младшей, типичной для КВЛРК, соответствующей фазе B II трипольской культуры (наличие параллельной ретуши).

Анализ предметов кремневого производства так называемых южных культур, найденных на территории Люблинщины, дает довольно полную целостную картину. Во всех культурах представлены одни и те же (схожие по технике производства) орудия труда: скребки, пластины со скошенным рабочим краем, ретушированные пластины, резцы. Кроме того, схожими являются, особенно в материалах КЛЛК и в группе малицко-надтисской культуры (ГМНК), а также в части материалов КВЛРК, метрические размеры полусырья, служащего для изготовления ретушированных пластин и орудий труда (табл. I, 4—17; VII, 1—12; XV, 1—3, 13—16, 19). Основные группы орудий труда встречаются неодинаково. Так, например, в комплекте орудий труда преобладают скребки (46,7%, табл. II, 1—17; III, 1—3), на втором месте пластины со скошенным рабочим краем (13,3%, табл. III, 5—10), затем ретушированные пластины (11,1%, табл. III, 14—15; IV, 1—5), меньше всего резцов (6,7%, табл. III, 11—12). Иная ситуация наблюдается в инвентаре группы малицко-надтисской культуры, в которой преобладают резцы (50,0%, табл. IX, 4—7; X, XI, 1—4, 7), уменьшается процентное участие скребков (14,8%, табл. VIII, 1—8) и пластин со скошенным рабочим краем (5,6%, табл. IX, 1—3), но увеличивается ретушированных пластин (12,9%, табл. XI, 5—6, 8—9). Эти изменения сопровождаются незначительным увеличением (по сравнению с КЛЛК) метрических размеров полусырья, служащего для изготовления ретушированных пластин, и орудий труда. Некоторые резцы из Вербковиц достигают 56—75 мм. Однако эти изменения носят количественный характер, а кремное производство ГМНК на Люблинщине, также как и в Малопольше, вырастает из КЛЛК. Это проявляется и в идентичной концепции употребления орудий труда. В инвентаре обеих культур найдены скошенные отполированные ретушированные пластины со скошенным рабочим краем, свидетельствующие об употреблении сборных орудий труда.

Отчетливые изменения наблюдаются лишь в КВЛРК. В некоторых из стоянок этой культуры еще выступает полусырье для изготовления ретушированных пластин, типичное для КЛЛК и ранних лендельско-надтисских культур (старшая фаза, табл. XVI, XVII, 7—8), орудия труда также „южного типа”. Однако по мере развития старые традиции исчезают. Появляется полусырье для изготовления ретушированных пластин, параметры которого в несколько раз превышают параметры, свойственные КЛЛК и лендельско-надтисским культурам (табл. XVIII; XIX; XX; XX, 1). Изменяется также концепция употребления орудий труда, выражающаяся в появлении кременного серпа (табл. XVIII, 12). Эти изменения могли произойти под влиянием южной группы культуры воронковидных кубков. Однако нельзя исключить влияния трипольской культуры. Технологический перелом, который произошел в кремневом производстве всех неолитических культур, характерен не только для польских земель, но и для всех средневропейских культур (A. Dzieduszycka-Machnikowa, J. Lech, 1976, стр. 144). Уже в старшей фазе трипольской культуры (Лука Врублевская) появляется полусырье для изготовления ретушированных пластин увеличенных размеров. Не исключено, что новые качества кременного производства КВЛРК возникли в результате влияния трипольской культуры.

На основе морфологических критериев была составлена таблица видов кремневых изделий южных культур, найденных на территории Люблинщины. Кремневые материалы, проанализированные в работе, сопоставлялись по этой таблице.

SUMMARY

The characterization of flint production from the so-called southern cultures in the Lublin region is very difficult because of the nature and small amount of material at one's disposal. In the collections of the linear pottery culture (LPC) there occurred only one core. This specimen (Fig. IV, 7), with a flat and wide flaked surface and a platform made with a single stroke, is a form typical of that culture. Four cores occurred in a site in Antopol, so far included in the Volhynian-Lublin painted pottery culture (V—LC) (Fig. XIV, 2—3). Such forms are typical of the early developmental phases of cultures from the Lengyel-Tissa circles in the Little Poland region (A. Dzieduszycka-Machnikowa, J. Lech, 1976, p. 132). Since no cores have been found in the V—LC sites, no comparison can be made for the sake of establishing culture classification of the materials from Antopol (Figs. XIV, XV). Still, it seems that one encounters here two phases of settlement: the older phase, which represents the early phases of the Lengyel-Tissa circles, and the younger V—LC, corresponding to the BII phase of the Trypole culture (the presence of the grooved retouch).

The analysis of flint production from the so-called southern cultures in the Lublin region gives an image of a relatively uniform whole. All the specimens represent tools produced by similar techniques, such as scrapers, truncated blades, retouched blades, burins. The materials from the LPC, the Malice group, and partly from the V—LC, also reveal similar measured attributes of blade material and tools (Figs. I, 4—17; VII, 1—12; XV, 1—3, 13—16, 19). Differences appear in the occurrence frequency of the basic groups of tools. Thus, in the LPC collection of tools, scrapers predominate (46.7%, Figs. II, 1—17; III, 1—3); the second place is taken by truncated blades (13.3%, Figs. III, 5—10), which are followed by retouched blades (11.1%, Figs. III, 14—15; IV, 1—5); burins are least numerous (6.7%, Fig.

III, 11, 12). A reverse situation is encountered in the Malice group collection in which burins predominate (50.0%, Figs. IX, 4—7; X; XI, 1—4, 7) while there is a decrease in the participation of scrapers (14.8%, Fig. VIII, 1—8) and truncated blades (5.6%, Fig. IX, 1—3); on the other hand, the participation of retouched blades increases (12.9%, Fig. XI, 5—6, 8—9). These changes are accompanied by a slight increase in the sizes of blade materials and tools when compared with the LPC. Some burins from Werbkowice reach the length of 56—75 mm. The above changes, however, are of quantitative character, and the Malice group flint production, similarly to the whole Little Poland region, is still deeply rooted in the LPC. It can also be observed in the identical conception of using the tools. In the collections from both cultures there occur obliquely work-polished truncated blades and blades, indicating the use of a compound tool.

Some more marked changes are clearer only in the V—LC collections. Some sites of this culture still have a blade material typical of the LPC and early Lengyel-Tissa cultures (the older phase; Figs. XVI, XVII, 7—8) and the tools are also of the "southern type". With development, however, the old traditions disappear. There occurs larger blade material which exceeds by several times the parameters characteristic of the LPC and Lengyel-Tissa cultures (Figs. XVIII, XIX, XX, XX, 1). The conception of tool usage also changes as can be seen in the appearance of the longitudinally work-polished blade (Fig. XVII, 12). The changes would occur under the influence of the southern funnel beaker culture group, but one cannot exclude the impact of the Trypole culture either. The technological turning point which occurred in flint production of neolithic cultures is not a phenomenon typical only of Poland but it has been observed in flint production of all central European cultures (A. Dzieduszycka-Machnikowa, J. Lech, 1976, p. 144). Already in the older phase of the Trypole culture (Łuka-Wróblewiecka) there appeared larger blade material. Thus, it cannot be excluded that the new attributes in the V—LC flint production resulted from the influence of the Trypole culture.

On the basis of morphological criteria, a list of tool types from the southern cultures in the Lublin region has been set up which then served for the classification of flint materials analysed in the paper (Table II).